

ПРОЦЕСИ ОПТАЦІЇ НА МИКОЛАЇВЩИНІ У 1920 – 1922 рр. ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН УСРР (за матеріалами ДАМО)

О. С. Ядловська

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

yadlovskas54@ukr.net

<https://orsid.org/0000-0002-5660-2057>

Ключові слова: Українська СРР, радянська влада, Миколаївська губернія, оптація, іноземне підданство, дипломатичні відносини, Народний комісаріат внутрішніх справ, Губерніальний виконком, відділ іноземних справ.

Стаття присвячена розгляду особливостей процесів набуття іноземного підданства мешканців Півдня України, зокрема Миколаївщини (Миколаївської губернії), за часів перших років захоплення влади радянською владою в утвореній УСРР. Прослідковано чисельність ймовірних іноземних підданих у досліджуваному регіоні, механізм отримання іноземного громадянства та підпорядкованість процесу оптації центральним органам влади, зокрема Народному комісаріату внутрішніх справ (НКВС); виявлення оптантів та первинне підтвердження підстав для набуття статусу іноземного підданого залишалось у полі діяльності місцевих органів влади та відповідних іноземних відділах в них. Підкреслено, що основним підґрунтям отримання або повернення іноземного громадянства, безумовно, виступала документальна приналежність особи до іншої держави або за походженням, або за колишнім місцем проживання в іншій країні. Процеси оптації відбувались з ускладненнями через обмежену діяльність консульств інших держав, більшість з яких на початковому етапі не визнавали радянську владу.

OPTATION PROCESSES IN THE MYKOLAIV REGION IN 1920 – 1922 AS A REFLECTION OF THE PROBLEMS OF THE FORMATION OF DIPLOMATIC RELATIONS OF THE UKRAINIAN SSR (based on the materials of State Archive of the Mykolaiv region)

O. Yadlovskas

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Key words: Ukrainian SSR, Soviet power, Mykolaiv province, option, foreign citizenship, diplomatic relations, People's Commissariat of Internal Affairs, Provincial Executive Committee, Department of Foreign Affairs.

The article is devoted to consideration of the peculiarities of the processes of acquisition of foreign citizenship by residents of Southern Ukraine, in particular Mykolaiv region (Mykolaiv province), during the first years of the seizure of power by the Soviet authorities in the formed Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR). The article makes extensive use of archival materials of the State Archive of the Mykolaiv Region, in particular the funds that were declassified in 1991. The number of probable foreign nationals in the studied region, the mechanism of obtaining foreign citizenship and the dependence of the final result of the opting on the central authorities, in particular the People's Commissariat of Internal Affairs, were monitored. It was emphasized that the main basis for obtaining or returning foreign citizenship was, of course, the documentary affiliation of a person to another state either by origin or by former place of residence in another country. The problem of recognition of foreign nationals and their receipt of relevant documents had a deep foundation, because it appeared as a result of significant geopolitical changes in the region and the world. It was analyzed that the reasons for opting for citizenship were the consequences of the First World War, taking into account the formation of new states and the redistribution of new territories between them, as well as the problem of prisoners of war who remained in the former territory of the Russian Empire and the South of Ukraine, in particular. Also, the arrival

of the Soviet government after the defeat of the Ukrainian state prompted individual optant citizens to emigrate. It was noted that it was extremely difficult for Poles living in Galicia to obtain citizenship, and obtaining foreign citizenship for Baltic optants was also canceled; but optants from Finland and from the former Kingdom of Poland had the right to obtain the corresponding citizenship. It was also observed that in the case of proving the grounds for citizenship within the specified time and without obstacles, it was granted to the applicants of the following countries: Austria, England, Argentina, Belgium, Bulgaria, Greece, Holland, Denmark, Italy, Romania, Serbia, USA, Persia, France, Sweden, Turkey. In general, the process of acquiring foreign citizenship, obtaining passports and leaving the Ukrainian SSR abroad for permanent residence in the Mykolaiv province during 1920-1922 was fully subordinated and controlled by the central authorities, in particular the People's Commissariat of Internal Affairs, however, the identification of optants and initial confirmation of the grounds to acquire the status of a foreign citizen remained in the field of activity of local authorities and the relevant foreign departments within them. The total share of citizens of the province who applied for foreign citizenship varied within 3,000 people, a third of them received the status of foreign citizens and emigrated. Optation processes took place with complications due to the limited activity of the consulates of other states, most of which did not recognize Soviet power at the initial stage of establishment.

Проблема визнання іноземних підданих та отримання ними відповідних документів на Півдні України, і в Миколаївській губернії 1920-1922 рр. зокрема, мала глибоке підґрунтя, адже з'явилась внаслідок значних геополітичних змін в регіоні та світі. Причинами оптації громадянства були наслідки Першої світової війни, враховуючи утворення нових держав та перерозподіл нових територій між ними, і як наслідок війни – питання військовополонених, що залишились на колишній території Російської імперії і Півдні України, зокрема. Однак основною причиною процесів оптації стало захоплення радянською владою українських територій після поразки української держави, що спонукало окремих громадян-оптантів емігрувати, скориставшись відповідно їх походження та умовами набуття іноземного підданства. Формальна, на перший погляд, процедура отримання та переходу в інше громадянство – оптація, насправді в часи радянсько-більшовицької влади мала значно глибшу проблематику, адже методи й засоби, які застосовувались під час перевірки підстав надання документів передбачав складну процедуру та дозвіл спеціальних контролюючих органів – фільтрацію. З іншого боку, тема оптантів пов'язана також з питаннями проблематичних відносин консульств та дипломатичних установ з владою Української Соціалістичної Радянської Республіки, яку не поспішали визнавати інші країни. Складні дипломатичні відносини УСРР та інших країн призводили до анулювання документів, виданих іноземними консульствами, а подекуди і самі дипломати зазнавали переслідувань. Негативний

досвід в ігноруванні міжнародного права, дегуманізації суспільної свідомості, порушення прав громадян, фактично статистична роль місцевих органів влади у справі підтвердження підстав щодо набуття іноземного підданства стали характерною ознакою щодо порушення прав та свобод людини на початку ХХ ст. з приходом радянської влади. Процеси незаконної зміни громадянства, насаджування або примусове громадянства, фільтраційні заходи, порушення міжнародних норм мають місце і в подіях початку ХХІ ст. під час військової агресії Російської Федерації на території України, і Південь України знову став плацдармом історичних випробувань та зазіхань з боку росіян, що відсилає нас до карколомних подій початку ХХ ст.

Науковий доробок розгляду питання оптантів та набуття статусу іноземних підданих на території України впродовж другого десятиліття ХХ ст. відносно вузький, як правило, прослідковуються висвітлення цього питання в ракурсі розгляду діяльності іноземних консульств та дипломатичних відносин, фінансових міжнародних угод УНР, Української Держави за гетьманату П. Скоропадського, Директорії – у дослідженнях П. Гай-Нижника¹, Я. Попенка², а з регіональної точки зору в

¹ Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). К.: Дуліби, 2016. 532 с.

² Попенко Я. В. Дипломатичні взаємини Української Народної Республіки з країнами Антанти за доби Директорії (листопад 1918–1921 рр.) [Текст] : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2006. 20 с.

розвідках з історії Півдня України. Досліджується тема військовополонених Першої світової війни, яких відразу не повернули – німці, румуни, чехи, австрійці, поляки, литовців, також інтенсивні процеси в контексті радянсько-польської війни. Зокрема, висвітлено становище полонених Чехії та Словаччини в доробках О. Дмитрієвої³, іноземних полонених – Я. Тинченка, В. Назарчука⁴, німецьких та австрійсько-угорських військовополонених на українських територіях – О. Карабіна⁵, чехів та німців – О. Ядловської⁶. Проблема біженців на території України в роки Першої світової війни – А. Войнаровського, К. Бондар⁷, а питання ставлення до українські полонених часів Першої світової війни – І. Срібняка⁸, А. Тарасова⁹ та ін. Також дослідження ймовірних опантів прослідковуються в історії етнічних груп та міграційних процесів, пов'язаних з ними. Зазначимо, що модернізаційні процеси історії Півдня України зазначеного періоду ґрунтовно розроблена науковцями Ф. Турченком та Г. Турченко¹⁰, історію Миколаївщини періоду 1917-1921 рр. проаналізовано в доробку В. Котляра¹¹. Також

слід виокремити, що тема набуття іноземного підданства внаслідок подій програву української держави та встановлення радянської влади висвітлювалась у дослідженнях щодо історії Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) і його підвідділу надзвичайних комісій та їх діяльності щодо виявлення «контрреволюційних елементів» і подальшої долі останніх. Джерельну базу статті складають широко використано архівні матеріали Державного архіву Миколаївської області, зокрема фонди, які було розсекречено 1991 року.

Зазначимо особливості виділення територіальних меж дослідження. У травні 1919 р. Херсонська губернія була поділена на Одеську та Херсонську. Але у серпні 1919 р. губернія перейшла під владу російських білогвардійців і була відновлена в старих межах. Лише деякі північно-західні райони на початку вересня 1919 р. були зайняті військами УНР. Всеукраїнський Революційний Комітет (ВУРК) прийняв постанову про розділ Херсонської губернії на Херсонську та Одеську, що було підтверджено спеціальною постановою ВУРК від 28 січня 1920 р. Центром Херсонської губернії був Миколаїв. 16 квітня 1920 р. було утворено нову Херсонську губернію з частини Херсонської губернії, а постановою Центрального Виконавчого Комітету від 6 січня 1921 р. Херсонську губернію було перейменовано на Миколаївську¹². Згодом 21 жовтня 1922 р. Миколаївська губернія ввійшла до Одеської губернії.

Процеси оптації мають чітке визначення в юридичній науці. За твердженням О. Буткевич, оптація – це вибір громадянства та один зі способів набуття і припинення громадянства, що полягає у вільному виборі особою громадянства відповідно до договору чи іншого правового акту. У процесі оптації внаслідок територіальних змін зв'язок особи з відповідною державою змінюється двічі: змінюється фактична приналежність території, відбувається юридичні зміна чи набуття особою відповідного громадянства¹³. Отже, упродовж 1917-1922 рр. опантантами могли стати колишні громадяни Російської імперії, котрі мали підстави отримати громадянство інших країн, при розпаді Російської імперії, при утворенні УНР, в умовах становлення радянської влади в УСРР, згодом в СРСР. Процес надання (або ненадання) іноземного підданства мав багатоступеневу

³ Дмитрієва О. Військовополонені чехи та словаки в Російській імперії в 1916 р. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/zabut-i-zertvy-viyny/1956-oksana-dmytriyeva-viiskovopoloneni-chekhy-ta-slovaky-v-rosiiskii-imperii-v-1916-r-z-nahody-100-richchia-brusilovskoho-proryvu> (Дата доступу: 28.07.2021)

⁴ Тинченко Я., Назарчук В. Ізоляційно-пропускний пункт та концтабір для полонених у Києві у 1914-1918 роках. Історична правда. 20 червня 2021. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/20/159537/> (Дата доступу: 28.07.2022)

⁵ Карабін О. Ю. Питання взяття у полон, розміщення і обліку німецьких та австрійсько-угорських військовополонених на українських територіях у роки Першої світової війни. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22, № 9-10. С. 15-28.

⁶ Ядловська О. Етнонаціональні відносини та їхні прояви в Катеринославській губернії напередодні 1917 р. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 31 (70), № 1. 2020. С. 38-45.

⁷ Войнаровський А. В., Бондар К. С. Проблема біженців та Україна в роки Першої світової війни. Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр. : матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р. Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 350 с. С. 322-327.

⁸ Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924). К., 2000. 280 с.

⁹ Тарасов А. Військовополонені-українці Австро-Угорської армії в добу Української Центральної Ради (березень 1917 р. – початок 1918 р.). Військово-історичний меридіан. Вип. 26. 2019. С. 63-73.

¹⁰ Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси. К.: Генеза, 2003. 352 с.

¹¹ Котляр Ю. В. Миколаївщина: періодизація подій Української революції 1917-1921 рр. Наукові праці: науково-методичний журнал. Випуск 309. Т. 321. Історія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ

імені Петра Могили, 2019. С. 50-53.

¹² Вісті Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. 1921 (6 січня). №4.

¹³ Буткевич О. В. Оптація. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т.2. 812 с. С. 205.

структуру, в цілому, формувався у місцевих органах влади, однак підлягав жорсткому контролю з боку органів внутрішніх справ.

Українським радянським керівництвом після приходу до влади було видано ряд декретів, серед яких і документи, що регулювали перетин кордону – Декрет про в'їзд та Декрет про виїзд, прийняті 7 березня 1919 р. за підписом Голови Ради Народного комісаріату і одночасно Народним комісаром по іноземних справах Х. Раковським. Декрети мали загальний характер та регулювали перетин кордону громадянином – як українцем, так і іноземцем. Отже, на початок березня 1919 р. згідно з Декретом про виїзд з України усі, хто виїжджає закордон повинні мати закордонні паспорти, а також мати відповідне спеціальне розпорядження: іноземні громадяни від уповноважених Народного комісаріату з іноземних справ по відносинах з Іноземним відділом НКВС; для українських громадян – від відділів Управління Губвиконкомів. Заборонялось вивозити: 1) документи політичного та економічного характеру, що можуть нашкодити Українській Республіці; 2) золото, срібло, злитки, монети, дорогоцінне каміння; 3) гроші більше 3000 рублів або відповідний еквівалент валютою; 4) холодну та вогнестрільну зброю; 5) продукти та одяг більше необхідного для забезпечення щоденної потреби. Заборона не стосувалась іноземців та українських громадян з дипломатичними паспортами, а також політичних емігрантів, що мали особисті посвідчення, видані на кожен окремий випадок уповноваженим від представника Ради народних комісарів¹⁴. У подальшому виявлено необхідність суттєвих роз'яснень даних документів, адже надання іноземного підданства вимагало відповідного підтвердження фактами щодо походження. Тому згодом, протягом 2-3-х місяців, Народним комісаріатом внутрішніх справ та Народним комісаріатом іноземних справ було видано ряд інструкцій, що розсилались по губерніях. Слід зазначити, що процес надання іноземного підданства на місцях спочатку відбувався відносно повільно, разом з тим, різноманітні соціальні обставини самих оптантів диктували необхідність прийняття пояснювальних чи розширених документів щодо них. Усі рішення приймалися лише центральною владо, хоча відповідні запити могли робитись і за представництва губерніальних відділів.

Надаючи у травні 1919 р. тлумачення процесу набуття іноземного громадянства у Роз'ясненнях тимчасових правил про вихід з українського гро-

мадянства (правила прийняті 7 березня 1919 р.), Народним комісаріатом внутрішніх справ зазначалось, що усі громадяни колишньої Російської імперії, що мають постійне проживання на території УСРС, визнавались українськими громадянами, за виключенням громадян Фінляндії та постійних мешканців колишнього Царства Польського, які залишили його кордони не раніше 19 липня 1914 р., визнаються громадянами Польської Республіки. Вихід у встановленому порядку з українського громадянства і отримання підданства іншої країни дозволялось за умови, якщо місцем постійного проживання підданого було в колишньому Королівстві Польському або в інших країнах, що знаходилась за межами території колишньої Російської імперії, і проживання відбувалось протягом не менше 10 років та якщо прибули до колишньої Російської імперії не раніше як за 5 років до початку війни. Значено також, що іноземне громадянство, надане попередньою українською владою (УНР, Українська Держава на чолі з гетьманом П. Скоропадським, згодом Директорія УНР – *Авт.*), вважалась недійсною. Разом з тим, перехід з громадян УСРР в громадянство будь-якої іншої радянської республіки допускалось без будь-яких обмежень шляхом надання відповідної заяви Губерніальному виконкому (за місцем проживання – *Авт.*)¹⁵.

Регулювання відносин щодо безпосереднього перетину кордону корелювалось Інструкцією про видачу закордонних паспортів та надіслано у телеграмах з розпорядженням Комісаріату внутрішніх справ у всі виконкоми та ревкомітети України. Кожен іноземець, що бажав виїхати за межі УСРР, повинен був подати заяву в Губвиконком за місцем проживання, а також гербовий збір (2 рублі) та опитувальний лист, правильність відповідей у якому повинні були засвідчити 2 громадянина та завірити нотаріально. Окрім цього, необхідно було надати дозвільні документи на виїзд, посвідчення про відсутність перепон щодо виїзду за межі УРСР від: 1) комісара поліції за місцем проживання; 2) військового комісаріату (для чоловіків від 15 до 55 років); 3) Губерніальної надзвичайної комісії; 4) Підвідділу прямих податків та мита (колишня Казенна палата). Якщо відповідний виконком за останнім місцем проживання громадянина не мав реєстраційну карточку даного іноземця (за якою, фактично, набувалось іноземне підданство – *Авт.*), то робились відповідні позначки, а справа щодо набуття статусу іноземця та отримання закордонного паспорта направля-

¹⁴ Вестник Народного комиссариата внутренних дел. 1919 (1 марта). №3.

¹⁵ Вестник Народного комиссариата внутренних дел. 1919 (15 января). №6.

лась до Іноземного відділу Народного комісаріату іноземних справ (НКІС), а останній видавав дозвіл або відмову за відсутністю підстав та інформував про це відповідний губерніяльний виконком або безпосередньо громадянина¹⁶. При виїзді закордон українського громадянина надавались такі ж документи, окрім дозволу Іноземного відділу НКІС, а також сплачувався збір за перебування закордоном у розмірі 150 рублів за пів року (і в подальшому за перебування сплачувалась та ж сума).

«Колишні російські громадяни», які не подали заяви про відмову від громадянства УСРР, відповідно до ст. 19 вважалися українськими громадянами, а їх захист представником будь-якого іноземного уряду заборонявся. Видані іноземними консулами, які офіційно працювали в УНР, охоронні грамоти не звільняли таких осіб від виконання «законних» обов'язків і вимог радянського уряду. Громадяни всіх радянських республік (Росії, Литви, Латвії, Естляндії (Естонія – *Авт.*)) прирівнювалися в правах до громадян УСРР. У разі арешту іноземного громадянина вимагалось повідомлення про це консула. Декрети, якими оголошувалися земля, інвентар, фабрики і заводи та церковне майно без викупу національною спадщиною, були обов'язковими для виконання іноземцями. Реквізиція товарів та іншого майна іноземців дозволялися лише на законних підставах з відшкодуванням вартості реквізованого¹⁷.

У вересні 1920 р. по Херсонському повіту здійснено переєстрацію підданих Франції, Німеччини, Італії, Фінляндії, Іспанії, Туреччини, Америки, Болгарії, Австрії, Сербії, Польщі, Персії, Чорногорії. Також згідно з окремими інструкціями щодо іноземних підданих представники Латвії, Естонії, Грузії, Російської Вірменії (не Перської) та уродженці Ковенської, Гродненської, Волинської знімалися з обліку, тобто їм повертались всі документи і вони направлялись у районну міліцію отримувати паспорти на загальних підставах з громадянами УСРР. Зокрема, знято з обліку підданих Польщі – 62, Латвії – 73, Естонії – 19, Грузії – 14, Вірменії – 11, Бесарабії – 4. А загалом зареєстровано нових 573 підданих інших держав. Слід підкреслити, що органами міліції було помічено, що іноземці можуть зловживати своєю недоторканістю (як вони вважають), тому робота з іноземцями повинна проходити в повному контакті та співпраці з НК (рос. – ЧК, надзвичайні комісії – *Авт.*)¹⁸. За ре-

зультатами роботи діяльності губернского відділу управління щодо іноземних підданих та опантів 20 грудня 1920 р. у відповідній доповіді проаналізовано та зазначено труднощі, зокрема, йшлося, що встановити точну чисельність іноземців, котрі проживають в губернії, не вдалося, особливо в повітах, де оселились багато полонених австрійців та німців, [...] а також румунів, що дезертували з Румунської армії, та сербів з колишнього корпусу сербів. У зазначеній категорії опантів відсутні були будь-які національні документи (з країни походження – *Авт.*). Розглядалось питання з литовцями, латвійцями та естонцями, більшість з яких були біженцями, окремо серед них (балтійців – *Авт.*) виокремлено тих, хто жив довго в Україні та бажав зберегти власність на правах та з обов'язками іноземців. У розпорядження відділу №682 у липні 1920 р. вказано, що зазначені особи не визнані іноземцями, їх свідоцтва іноземців вилучено, їх позбавлено привілеїв. Стосовно іноземних підданих чи таких, як заявляються такими, по повітах виявлено. У Миколаївському повіті у вересні 1920 р. з'явилося на переєстрацію 1300 іноземців, серед них 300 нових. Більшість не визнано іноземцями та направлялись в подальшому до міліції для отримання українського громадянства – видано 1000 паспортів по повіту. У Херсонському повіті зареєстровано до 530 іноземців, для 200 постала вимога знайти підтверджуючі документи. В Єлисаветградському повіті помічено небажання виконувати розпорядження, більшість «буржуїв» намагалися прикритись під виглядом іноземців, хоча не є такими. Віддаленість центру повіту від губерніяльного ускладнювало контроль. Загалом, в повіті зареєстровано 400 іноземців. У Дніпровському повіті з центром в м. Олешки робота з іноземцями почалась лише у грудні 1920 р., в Очакові виявлено 40 осіб-іноземців, польських підданих¹⁹. Виїзди закордон на батьківщину часто не знаходили підтримки у самих громадян, що претендували на іноземне підданство (до речі, за відмову виїзду надавалась відповідна підписка громадян). За поясненнями французів, англійців та бельгійців причинами відмови були малі строки для виїзду (до 6 місяців), ліквідація майна та небажання кидати його, несприятлива погода, окрім цього, багато громадян не заважали з'явитись до надзвичайної комісії (ЧК – рос.) згідно з наказом, що стало причиною пропуску строку отримання паспортів у подальшому²⁰.

На кінець 1920 р. у Миколаївській губернії за-

¹⁶ Вестник Народного комиссариата внутренних дел. 1919 (1 мая). №5.

¹⁷ Одесский листок. 1919. 2 марта (17 февраля). № 56.

¹⁸ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 5.

¹⁹ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 2.

²⁰ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 3.

реєстровано 2751 іноземців та за 1921 р. – 2866.

Чисельність зареєстрованих іноземців у Миколаївській губернії

Підданство	Миколаївський повіт		Херсонський повіт		Єлисаветградський повіт		Олешки		Всього	
	1920	1921	1920	1921	1920	1921	1920	1921	1920	1921
Австрійське	186	267	134	213	74	35	4	105	398	620 (Очаків+4)
Албанське	-	-	-	-	1	3	-	-	1	3
Американське	5	5	1	1	4	1	-	-	10	7
Англійське	13	15	-	-	4	-	-	-	17	15
Аргентинське	3	3	-	-	-	-	-	-	3	3
Бельгійське	4	6	-	3	1	-	-	-	5	9
Болгарське	49	86	9	38	7	1	4	29	69	154
Вірменське	5	9	-	-	15	-	-	-	20	9
Грецьке	90	99	81	91	10	4	1	6	182	200
Голландське	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Грузинське	14	-	-	-	-	-	-	-	14	не обрахов.
Данське	1	1	-	-	2	-	-	1	3	2
Естонське	24	-	-	-	10	-	-	-	34	не обрахов.
Іспанське	-	-	6	6	-	-	-	-	6	6
Італійське	10	15	6	8	5	5	-	-	21	28
Китайське	11	-	-	-	-	-	-	1	11	1
Литовське	164	-	-	-	-	-	-	-	164	не обрахов.
Латвійське	43	-	-	-	-	-	-	-	43	не обрахов.
Німецьке	62	125	24	31	21	4	1	17	108	177
Норвегія	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
Турецьке	203	-	72	-	15	-	2	-	292	-
Персидське	16	17	13	22	-	-	-	10	29	49
Польське	586	482	130	162	141	74	6	-	863 (Очаків + 18)	718 (Очаків + 8)

Румунське	161	161	109	157	6	3	12	40	288	361 (Очаків + 2)
Сербське	25	34	16	21	8	12	2	7	51	74 (Очаків + 1)
Турецьке	-	217	-	87	-	6	-	5	-	315 (Очаків + 4)
Фінське	15	16	2	1	1	-	2	3	20	20
Французьке	19	24	10	8	3	2	-	2	32	36
Чорногорське	4	6	1	-	-	-	-	-	5	6
Шведське	4	4	-	2	-	-	-	-	4	6
Швейцарське	13	17	4	7	3	1	-	1	20	26
	1731	1611	627	858	341	148	34	227	2751	2866

в 1920 р.²¹ та 1921 р.²²

Примітка. Згідно з розпорядженням НКВС від 28.01.1920 литовців, латвійців, естонців та грузин не вважати іноземцями.

Загалом, за 1920 р. в губернії видано паспорти на 1 рік: Миколаїв – 105, Херсон – 416, Єлисаветград – 28, Олешки – 4 іноземців²³. А вже станом на 18 березня 1921 р. по Херсонському повіту розглянуто в Миколаєві 417 справ щодо річних закордонних паспортів, а видано – 340²⁴.

Зокрема, по Херсонському відділенню Управи іноземних підданих станом на 25 березня 1921 р. зареєстровано іноземних підданих та видано паспортів²⁵:

Підданство	Зареє- стровано	Видано
Австрія	241	74
Польща	189	81
Румунія	169	27
Туреччина	79	53
Німеччина	36	16
Греція	105	66
Болгарія	43	5
Персія	27	16
Сербія	22	7

Італія	10	6
Франція	9	5
Швейцарія	9	3
Іспанія	6	4
Бельгія	2	1
Фінляндія	2	1
Чорногорія	2	
Латвія	1	
Чорногорія	1	
США	1	

Також по Дніпровському повітовому іноземно-го столу управи зареєстровано право отримання паспортів 183 іноземних підданих та видано 108 паспортів²⁶:

Австрія	67	Сербія	4
Болгарія 2	7	Фінляндія	3
Румунія	33	Китай	1
Польща	12	Угорщина	1
Німеччина	12	Чехія	1
Персія	9	Франція	1
Туреччина	6	Швейцарія	1
Греція	5		

Для визнання іноземця підданим іншої держави згідно з циркуляром НКВС (№1063) владою проводились фільтраційні заходи, якими передбаче-

²¹ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 4

²² ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 73

²³ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 4.

²⁴ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 8.

²⁵ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 13.

²⁶ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 15.

но обмеження визнання підданства інших держав та необхідності надання національних документів (держави походження – *Авт.*)²⁷. За даними НКВС у Миколаївській губернії в 1920 р. було зареєстровано 2683 іноземця, річних паспортів видано 2561²⁸. Протягом першого півріччя 1921 р. по губернії перевірено 2460 наданих документів-іноземців, з них 418 повернено як таких, що мають підстави для визнання громадянства інших держав²⁹. У подальшому до жовтня 1921 р. чисельність іноземців в губернії збільшилась до 2906 осіб. Слід зазначити, що до червня 1921 р. іноземцям видавались спеціальні паспортні листи з видом проживання на 1 рік. З жовтня того ж року згідно з інструкцією НКВС почали видавати такі ж документи, але вже тільки на 6 місяців. На відповідну переєстрацію з'явилося 1220 осіб, видано 6-місячних паспортів – 283, а 2-місячних (т. зв. умовних) – 336, а також повернено 501 документ особам, яким відмовлено у виді на проживання. При цьому найбільше повертали документи полякам – тим, які не змогли надати підтвердження та старі національні документи про походження³⁰. До кінця 1921 р. продовжився процес обміну прострочених річних паспортів, зокрема, видано 6-ти місячних – 578, 2-місячних (тимчасових) – 219, відправлено до НКВС 128 спірних документів. Окремо розглядали справи поляків. З початку 1922 р. і по квітень в губернії прийнято від поляків 457 заяв опантів для набуття статусу іноземця, а визнано опантантами лише 96 осіб, які повинні були виїхати протягом 6 місяців³¹. У середині липня 1921 р. у губерніальні відділи Управління іноземних підданих було розіслано інформацію, що на підставі мирного договору з Польщею громадяни (з 18 років), які походять, приписані або мають право бути приписаними до книг постійного народонаселення Царства Польського, а також місцевості, що є польською, мають право на опанцію протягом року з дня ратифікації договору³². За перетин кордону, виїзд та іноземний паспорт необхідно було сплатити 250 рублів державного збору³³. Ця норма набула чинності у 1920 р., але згодом, у середині року, її було скасовано³⁴.

Для осіб, що були оптовані, але ще не виїхали, було прийнято ряд документів. На підставі Де-

крету Раднаркому України «Про права та обов'язки іноземних підданих» не підлягають реєстрації будь-які речі та меблі. Разом з тим, іноземці постійно звертались з подібними скаргами. Було запропоновано взяти на облік губерніального відділу майно та меблі іноземців, а виконання розпорядження взяти під контроль³⁵. Однак по-іншому ставились до майна на підприємствах (власність яких належала опантам – *Авт.*), адже воно націоналізувалось. У наказі Губвиконкому від 10 квітня 1920 р. йшлося, що націоналізація проводилась у всіх іноземних підданих на загальних підставах, платня за інвентар могла проводитись лише в загальнодержавному масштабі³⁶. Насправді ніяких компенсацій держава не сплачувала і все майно іноземців без відшкодування відійшло до власності держави.

Діюча влада також вимагала того, що іноземці підлягають трудовій повинності нарівні з українськими громадянами³⁷.

Умови надання статусу опантанта різнились для іноземців різних країн і значною мірою залежали від позиції держави-«опантанта» у тогочасних міжнародних відносинах та відносинах з країною «виїзду». Іноземними підданими вважаються особи, які до революції (жовтневого перевороту – *Авт.*) теж вважались іноземними підданими: Англія, Франція, Німеччина, Туреччина, Румунія; також вважались іноземцями, піддані держав, що виділились після революції з колишньої Російської імперії, відділення яких визнано радянською владою: Фінляндія, Польща (без Холмської, Волинської та Гродненської губерній). Не вважались іноземними підданими і не підлягали звільненню від військової повинності піддані, державні форми яких радянською владою не визнано: Латвія, Литва, Естонія, Грузія, Вірменія, Бесарабія; але поляки (з корінних польських губерній) та фіни визнаються іноземцями, якщо вони вчасно заявили про вихід з українського підданства та отримали на це згоду українського радянського керівництва³⁸. Однак стосовно естонців проводилась процедура узгодження даних про походження з боку НКВС та Наркоміноземних справ РСФСР, а первинна довідка про походження не була підставою для отримання іноземного паспорта³⁹. Тобто відбувалась процедура фільтрації. І нарешті громадяни тих країн, уряди яких не підтримали

²⁷ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 44.

²⁸ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 47.

²⁹ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 45.

³⁰ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 60.

³¹ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 71-72.

³² ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 29.

³³ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1.

³⁴ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 53.

³⁵ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 1.

³⁶ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 40.

³⁷ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 5.

³⁸ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 12.

³⁹ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 13.

радянський режим, повинні були звертатись для отримання іноземного громадянства на однакових умовах зі всіма іншими громадянами, тобто на загальних підставах⁴⁰. Як наслідок, тимчасові паспорти для іноземців, видані уродженцям Грузії, Вірменії, Естонії, Литви, Латвії та Бесарабії підлягали ануляції з червня 1920 р. та не повертались⁴¹. Гостро стояло питання з поляками Галичини і, загалом, галицьким населенням. Влада категорично відмовлялась визнавати навіть поляків Галичини іноземними підданими. У січні 1922 р. усім губерніальним відділам управ з боку НКВС було надіслано розпорядження: припинити евакуацію згідно з Ризьким договором громадян Галичини як непольськопідданих. Вважати неправильними видані Польським представництвом візи. У випадку подання клопотання з боку таких громадян справи розглядати. Загалом, необхідно було проводити окремий облік громадян поляків за національністю, що претендують на отримання підданства Польщі та направляти документи до Іноземного відділу НКВС⁴². Отже, Галичина не визнавалась як польська територія і, відповідно, радянська влада упереджено ставилась до отримання польського громадянства мешканцям УСРР, навіть за наявності доведеного польського походження (окрім походження з т. зв. корінних польських земель). Групи німців, депортованих на початку Першої світової війни царським урядом на схід імперії, лише 1918–1920 рр. повернулася у вимушено залишені оселі, що були зруйновані або перейшли до нових власників, наплив біженців (зокрема й громадян, що претендували на іноземне підданство, але не виїхали) у селища Півдня України внаслідок голоду і страхіть воєнного часу, де вони мешкали до 1924 р., частина згодом поповнила міське населення

Окреміше ставлення було вироблене для східних народностей щодо яких у документах, надісланих з Народного комісаріату іноземних справ до губерніальних відділів йшлося, що покровительством нашим користуються громадяни Персії, Туреччини, Хіви, Бухари (останні два – сучасна Республіка Узбекистан – *Авт.*), яким надається іноземне підданство. А от корейцям та китайцям можна дозволяти від'їзд на батьківщину, однак лише отримавши попередній спеціальний дозвіл Нарком відділу іноземних справ⁴³. Звернемо увагу, що регіонально не виділялась Азія,

усі названі країни та регіони віднесли до «сходу». Перша світова війна спричинила значний притік іноземців, які збільшили кількість дисперсних етнічних меншин, таких як: греки Туреччини та Передньої Азії, грузини, вірмени, ассірійці, китайці тощо. Особливості існування цієї групи мігрантів в Україні визначала та обставина, що вони переважно були іноземними підданими. Через політичну нестабільність початку 20-х рр. їх натуралізація в Україні відбувалась повільно. Більша їх частина не набула громадянства УСРР аж до початку 30-х рр., що вкрай обмежувало їхні соціально-економічні та суспільні можливості в країні⁴⁴.

На початку квітня 1921 р. розглядалось питання шлюбів з іноземцями у губерніальному відділі управління іноземних підданих. Такі шлюби повинні були реєструватись лише з дозволу зазначеного відділу, а якщо інша сторона виявить бажання змінити підданство, враховуючи новий шлюб, то автоматично (або, як зазначено в документі, механічно) воно надано не буде. Більше того, іноземне підданство, надане з 1 лютого 1920 р. згідно зі вступом у шлюб громадянином УСРР для останнього буде анульовано. Також влада наполягала, що повторні шлюби іноземних підданих слід теж перевіряти, якщо згодом від одного з подружжя надходить клопотання про отримання іноземного підданства, і навіть пропонувалось не допускати таких шлюбів. Заради налагодження отримання інформації щодо ймовірних шлюбів та сторін укладання шлюбу Губерніальне управління Миколаївської губернії зверталось з відповідними запитамися з т. зв. «товарищескими» листами до органів влади інших губерній – Одеської, Київської, Кременчуцької, Олександрівської та Катеринославської⁴⁵. Таким чином, влада намагалась контролювати т. зв. фіктивні шлюби і шлюби з іноземцями взагалі. Це суттєво обмежувало права громадян, адже особисте життя (навіть якщо воно фіктивне) все ж розвивається в площині міжособистісних стосунків, а те, що держава почала втручатись навіть у такі соціальні відносини, свідчило про упереджене ставлення до оптантів, порушення їх прав та пошук створення якомога більших перепон щодо набуття іноземного підданства.

Поставало питання стосовно певних осіб, що досягли повноліття у зазначені роки, 1921-22 рр. Згідно з «Положенням про іноземців в УРСР»,

⁴⁰ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 17.

⁴¹ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 18.

⁴² ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 81.

⁴³ Ф.Р. – 916. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 7.

⁴⁴ Якубова Л. Етнічні меншини і влада. Суспільство і влада в радянській Україні років НЕПу (1921-1928). Колективна монографія. Том 2. Відп. ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 135.

⁴⁵ ДАМО Ф. Р.- 916. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 1.

діти, батьки яких є іноземними підданими, вважаються українськими громадянами, якщо протягом року після досягнення повноліття такі громадяни не зробили заяву про бажання набути громадянство батьків⁴⁶.

Радянська влада поспішала завершити виявлення та відправку оптантів. До того ж, досить важко проходила процедура підтвердження вимог щодо набуття цього статусу, повітова влада обережно ставилась до зазначеного питання. У травні 1922 р. надходили запити до Губеваку від представників місцевих влад щодо необхідності інструкцій відправки оптантів, враховуючи те, що на іноземні підвідділи накладається обов'язок, щоб зазначені громадяни протягом 6 місяців залишили межі УРСР⁴⁷.

Поступово завершуючи справу з виїздом оптантів, у червні 1922 р. Іноземний відділ Миколаївської губерніяльної управи був поінформований про виконання припису НКВС про те, що підлягають реєстрації та невідкладній відправці на батьківщину (безкоштовно) французи, що є громадянами Французької Республіки та відправлялись транспортом через Харків та Москву. Ті французи, які навіть тимчасово не бажали виїжджати, повинні були зробити відповідну підписку. Одночасно з французами Укревак (відділ Українська евакуація – *Авт.*) відправляє на батьківщину безкоштовно на батьківщину громадян Англії, Швейцарії, Бельгії, Італії, Америки, але для цього вони повинні були звернутись до місцевих органів влади або евакуаційного відділу особисто⁴⁸. Особи, які народились в УРСР та мали національний паспорт та Губернаторський білет, визнавали іноземцями без розслідування, інших – не визнавали⁴⁹, щодо таких осіб подавались документи для розгляду щодо підданства до Губерніяльних управ, а в подальшому звітувались у НКВС. Продовжувалось претензійне ставлення до поляків, стосовно яких проводились додаткові дії та перевірки щодо надання польського громадянства. На початку 1922 р. НКВС розповсюдило наказ по всіх губуправах, підкресливши, що паспорти польських громадян, видані польським консульством, але не затверджені НКВС, слід вилучати, а осіб затримувати до з'ясування обставин⁵⁰.

У цілому, з юридичної точки зору, оптації в Миколаївській губернії протягом 1920-1922 рр.

були двох видів: рекламації як подання особою до місцевих органів влади рекламації – акту про бажання поновити громадянство, якщо у випадку територіальних змін воно було втрачено – це стосовно оптантів, які отримували іноземне громадянство за УНР; а також реоптація як право на вторинну оптацію впродовж визначеного в міжнародному договорі терміну, адже чітко прослідковується група країн, стосовно яких громадянство або надавалось або ні саме згідно з договорами. На наш погляд процес оптації в досліджуваному регіоні зазначеного періоду об'єднав у собі ці два види. Вид етнічної (надання громадянства за етнічною приналежністю) оптації не спрацьовував, адже не визнавався, перш за все, радянською стороною; вид оптації біпартизм був неприйнятним для будь-яких сторін дипломатичних відносин протягом періоду, що досліджується (і в подальшому теж).

У ґрунтовній науковій розвідці І. Матяш, присвяченій історії іноземних представництв в Україні, подано вичерпну характеристику дипломатичних відносин УСРР з іншими країнами. Авторкою зазначається, що спроби іноземних консулів, які працювали в Києві впродовж багатьох років, у тому числі за доби УНР і Української Держави, зберегти статус і забезпечити захист інтересів підданих свої держав не мали успіху. Обраний більшовиками спосіб залякування і репресій як форма переговорів спричинив негативну реакцію консульського корпусу і обґрунтованого обстоювання ними своїх позицій. Дії нової влади не відповідали нормам міжнародного права і порушували не лише дипломатичний імунітет іноземних представників, а й їхні особисті права. Іноземні представництва втратили свої повноваження і змушені були залишити Київ⁵¹. Таким чином, від лютого 1919 р., коли Київ захопили більшовики, до грудня 1922 р. кількість та статус іноземних дипломатичних представництв принципово змінилися. Основну умову продовження діяльності «старих консульств» (Бельгії, Італії, Нідерландів, Швейцарії) склало забезпечення ними на вимогу нової влади визнання УСРР державами, які вони представляли, та прийняття її офіційних представників. Невиконання іноземними консулами цього ультиматуму спричинило втрату ними повноважень і зумовило ліквідацію консульств. Упродовж 1919 р. у зв'язку з цим Київ залишили

⁴⁶ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 106.

⁴⁷ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 109.

⁴⁸ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 115.

⁴⁹ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 136.

⁵⁰ ДАМО Ф.Р.-916. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 110.

⁵¹ Матяш І. Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2019. С. 65.

практично всі консульства, утворені ще за часів Російської імперії, що зберігали свої повноваження під час існування УНР та Української Держави. Повна підпорядкованість російському керівництву і вторинна роль більшовицького уряду УСРР (після РСФРР) не нейтралізувала його амбіції формування рівноправних відносин. Виселення консулів з Києва утворило інші взаємодії радянського уряду з іноземними представництвами, що формувалися на засадах недовіри й ультиматумів. З підписанням перших міжнародних договорів УСРР у Києві почали з'являтися представництва з новими завданнями (репатріації, обміну полоненими і біженцями, товарообміну) та обмеженими консульськими функціями. Проте їхні повноваження в сфері дипломатичних і консульських відносин були досить умовними. Більшовицька влада вдавалася до різноманітних засобів тиску на іноземних представників аж до репресій. Впродовж 1920–1933 рр. центр дипломатичного життя перемістився до Харкова⁵². Права опантів майже не підлягали захисту з боку консульств, навіть у розрізі підтвердження підстав (і документів) щодо походження осіб, тобто процес оптації повністю був залежним та контролювався органами внутрішніх справ УСРР з використанням діяльності місцевих органів влади щодо реєстрації опантів та збору відповідних документів.

У цілому, процес набуття іноземного підданства і отримання паспортів за часів перших років захоплення влади радянською владою в утвореній Українській Соціалістичній Радянській Республіці та виїзд з УСРР закордон на постійне місце проживання у Миколаївській губернії протягом 1920–1922 рр. був повністю підпорядкований та контрольований центральними органами влади, зокрема Народному комісаріату внутрішніх справ, однак виявлення опантів та первинне підтвердження підстав для набуття статусу іноземного підданого залишалось у полі діяльності місцевих органів влади та відповідно утворених для цього іноземних відділах в них. Загальна частка громадян губернії, які подали заяви на отримання іноземного підданства коливалась в межах 3 тис. осіб, третина з них отримала статус іноземних підданих та виїхала. Процеси оптації відбувались з ускладненнями також через обмежену діяльність консульств інших держав, більшість з яких на початковому етапі утвердження радянської влади не визнавали її і, відповідно, робота самих дипломатичних представництв щодо опантів була ускладнена. Основними підставами отримання або

повернення іноземного громадянства, перш за все, визначались радянською владою як наявність документів, що підтверджували приналежність особи до іншої держави або за походженням, або за колишнім місцем проживання в іншій країні. Таку приналежність слід було довести в органах влади знову, адже документи, видані попередніми українськими урядами анулювались. Громадянство будь-якої іншої території колишньої Російської імперії та «майбутнього» СРСР набувалось за бажанням громадянина без перешкод та без потреби обґрунтування (окрім осіб, що перебували у шлюбі з опантом та претендували на інше підданство). Прослідковано також, що у разі доведення підстав щодо громадянства у визначені терміни та без перешкод надавалась особам-заявникам таких країн: Австрія, Англія, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Греція, Нідерланди, Данія, Італія, Румунія, Сербія, США, Персія, Франція, Швеція, Туреччина. Слід окремо підкреслити, що вкрай складно отримували громадянство поляки, що проживали в Галичині, а також відмінено отримання іноземного громадянства для опантів Балтії; а от опантки з Фінляндії та з колишнього Королівства Польського (але з території, що не відносилась до Галичини) мали право отримати відповідне підданство. Осіб з Галичини на Півдні України майже не було, однак діяли польські громадські організації. У цілому, згідно з законодавством, усіх опантів польського походження перевіряли за окремою процедурою. Справи опантів перебували на спеціальному контролі надзвичайних комісій НКВС, а на місцевому рівні інформація збиралась у Губерніальних виконкомах. Зазначимо також, що представники національних меншин етнічно строкатого південноукраїнського регіону, котрі осіло мешкали впродовж багатьох десятиліть на цих територіях, майже не подавали заяв щодо набуття іншого громадянства, що свідчить про відсутність механізму надання громадянства за ознакою національності (етнічна оптація), а також доводить інтеграцію національних меншин у громадсько-політичні та суспільні відносини регіону. Подальшого розгляду та окремих досліджень потребує висвітлення проблеми набуття іноземного підданства полякам Півдня України (і Миколаївщини, зокрема); також ґрунтовні дослідження можуть бути присвячені історії діяльності надзвичайних комісій та НКВС щодо справ опантів, їх справ, переслідувань та подальших репресій; проблему опантів доречно також досліджувати у ракурсі діяльності консульств і дипломатичних представництв та у контексті міжнародних відносин.

⁵² Там же. С. 99.

References

- Butkevych, O. V. (2004). Optatsiia [Option]. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia*. U 2-kh t. Redkol.: L. V. Huberskyi (holova) ta in. K.: Znannia Ukrainy. T. 2. 812 p. S. 205.
- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2016). *Ukrainska dyplomatiia i mizhnarodna finansova polityka uriadiv Tsentralnoi Rady, Ukrainiskoi Derzhavy (Getmanatu) ta Dyrektorii UNR (1917-1922 rr.)* [Ukrainian diplomacy and international financial policy of the governments of the Central Rada, the Ukrainian State (Hetmanate) and the Directorate of the Ukrainian People's Republic (1917–1922)]. K.: Duliby, 2016. 532 s.
- Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti (dali - DAMO). F. R.-16. Op. 1. Spr. 32. Ark. 1, 12, 13, 17.
- DAMO F. R.-16. Op. 1. Spr. 33. Ark. 5, 18.
- DAMO F. R.-16. Op. 1. Spr. 34. Ark. 7, 47, 81, 106, 115, 136.
- DAMO F. R.-16. Op. 1. Spr. 36. Ark. 5.
- DAMO F. R.-16. Op. 1. Spr. 39. Ark. 109, 110.
- DAMO F. R.-16. Op. 1. Spr. 40. Ark. 2, 3, 4, 8, 13, 15, 29, 44, 45, 53, 60, 71, 73.
- DAMO F. R.-16. Op. 1. Spr. 41. Ark. 1, 40.
- DAMO F. R.-16. Op. 1. Spr. 43. Ark. 1
- Dmytrieva, O. Vijskovopoloneni chtkhy ta slovaky v Rosiiskii imperii v 1916 r. [Czech and Slovak prisoners of war in the Russian Empire in 1916]. Removed from:: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/1956-ok-sana-dmytrieva-viiskovopoloneni-chekhy-ta-slovaky-v-rosiiskii-imperii-v-1916-r-z-nahody-100-richchia-brusilovskoho-proryvu>
- Karabin, O. Yu. (2019). Pytannia vziattia u polon, rozmishchennia i obliku nimetskykh ta avstriiskouhorskykh viiskovopolonenykh na ukrainskykh terytoriiakh u roky Pershoi svitovoi viiny [Issue of taking prisoners, placement and registration of German and Austro-Hungarian prisoners of war in Ukrainian territories during the First World War]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (9-10), 15-28.
- Kotliar, Yu. V. (2019). Mykolaivshyna: periodyzatsiia Ukrainiskoi revoliutsii 1917-1921 rr. [Mykolaiv region: periodization of the events of the Ukrainian revolution of 1917-1921]. *Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyi zhurnal*. Vypusk 309. T. 321. Istorია. Mykolaiv: Vyd-vo ChNU imeni Petra Mogily, 2019, 50-53.
- Matiash, I. (2019). Inozemni predstavnytstva v Ukraini (1917-1919 rr.): derzhavna misiia ta povsiakdennist [Foreign missions in Ukraine (1917–1919): state mission and everyday life]. *Naukove tovarystvo istorii dyplomatii ta mizhnarodnykh vidnosyn. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*. Kyiv : Insnytut istorii Ukrainy, 2019, 556 s.
- Odecckii listok. 1919. 2 marta (17 fevralia). №56.
- Popenko, Ya. V. (2006). *Dyplomatychni vzaiemyny Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky z krainamy Antanty za doby Dyrektorii (lystopad 1918-1921 rr.)* [Tekst] : avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. Zaporizkyi natsionalnyi un-t. Zaporizhzhia, 2006, 20 s.
- Tarasov, A. (2019). Viiskovopoloneni-ukraintsi Avstro-Ugorskoii armii v dobu Ukrainiskoi Tsentralnoi Rady (berezen 1917 r. – pochatok 1918 r.). *Viiskovo-istorychnyi meridian*. Vyp. 26, 63-73.
- Tynchenko, Ya., Nazarchuk, V. (2021). Izoliatsiino-propusknyi punkt ta kontstabil dlia polonenykh u Kyievi u 1914-1918 rokakh [Isolation checkpoint and concentration camp for prisoners in Kyiv in 1914-1918]. *Istorychna Pravda*, 21 chervnia. Removed from:: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/20/159537/>
- Turchenko, F.G., Turchenko, G. F. (2003). Pivdenna Ukraina: modernizatsiia, svitova viina, revoliutsiia (kinets XIX st. – 1921 r.) [Southern Ukraine: modernization, world war, revolution (end of the 19th century — 1921)]. *Istorychni narysy*. K. : Geneza, 352 s.
- Sribniak, I. (2000). *Ukraintsi na chuzhyni. Poloneni ta internovani voiakky-ukraintsi v krainakh Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Evropy: stanovychshe, organizatsiia, kulturno-prosvitnytska diialnist (1919-1924)* [Ukrainians abroad. Captured and interned Ukrainian soldiers in the countries of Central and South-Eastern Europe: situation, organization, cultural and educational activities (1919–1924)]. K., 280 s.
- Visti Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu. 1919. 1 marta. №3.
- Visti Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu. 1919. 1 maia. №5.
- Visti Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu. 1919. 15 maia. №6.
- Visti Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu. 1921. 6 sichnia. №4.

Voinarovsyi, A. V., Bondar, K. S. (2015). Problema bizhentsiv ta Ukraina v roky Pershoi svitovoi viiny. Narody svitu I Velyka viina 1914-1918 rr. [The problem of refugees and Ukraine during the First World War. Peoples of the world and the Great War of 1914-1918.]: materialy Vseukrains`koi naukovoii konferentsii 3-4 kvitnia 2015 r. Vinnytsa, TOV "Nilan-LTD", 2015. 350 s.

Yadlovsk, O. (2020). Etnonatsionalni vidnosyny ta ikhni proiavy v Katerynoslavskii hubernii naperedodni 1917 r. [Ethno-national relations and their manifestations in the Katerynoslav province on the eve of 1917]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernsdskoho. Seria: Istorychni nauky. Tom 31 (70), №1, 38-45.

Yakubova, L. (2015). Etnichni menshyny i vlada. Suspilstvo i vlada v radianskii Ukraini rokiv NEPu (1921-1928) [Ethnic minorities and the government. Society and power in Padian Ukraine during the NEP years (1921-1928)]. Kolektyvna monografiia. Tom 2. Vidp. red. S. Kelchytskyi. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 599 s.